

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
ОСВІТА

Language

А. А. Ворон
В. А. Солопенко

Українська мова

9
клас

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Ткачук Т. П., кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних і гуманітарних наук КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»;

Пальчевська Н. І., методист з мов та літератур Здолбунівського районного методичного кабінету Здолбунівської районної ради Рівненської області;

Мотрук Л. І., учитель Лінгвістичної гімназії ім. Т. Г. Шевченка м. Ужгорода, учитель-методист

Авторська концепція підручника (тільки для проекту)

Підручник створювався відповідно до Європейських рекомендацій з мовної освіти з урахуванням кращих здобутків вітчизняних методик викладання мови як шкільного предмета. Велику увагу приділено інтерактивним методикам навчання, завдяки яким виявляються адаптивні можливості освіти, відбувається соціалізація учня.

Більшість параграфів (матеріал майже кожного з яких розрахований на один урок) **має таку будову**: з метою активізації пізнавальної діяльності пропонуємо учням проблемне запитання і вправу-дослідження («Мікрофон», «Мозковий шторм» тощо). Далі подано правило, викладене чітко й стисло, адаптоване до віку учнів. Складні для розуміння школярів поняття розміщено в рубриці «Зауважте!». Розроблено систему вправ різного рівня складності для формування вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності. Тексти вправ дібрано з урахуванням вимог часу, більшість із них формують оптимістичний світогляд, систему загальнолюдських і національних цінностей, розширюють світогляд учнів. Запропоновано цікаві завдання, серед яких – творчі, що активізують пізнавальну активність школярів, вправи з ключами, мовні задачі тощо. Наприкінці кожного параграфа подано рубрику «Мій конспект» – висновки до вивченої теми. Це своєрідний орієнтир для самооцінки учнями власних досягнень, рівня сформованості предметних компетенцій. **У такий спосіб реалізується мовно-мовленнєва й діяльнісна змістові лінії програми.**

Забезпечення реалізації мовленнєвої й соціокультурної змістових ліній програми досягається завдяки детально розробленим матеріалам до уроків розвитку мовлення; ситуативним завданням, метою яких є конструювання монологічних і діалогічних висловлювань; матеріалам рубрик «Пишаймося українцями!», «Інтелектуальне дозвілля», «Плекаймо слово», «Культура спілкування» та ін.

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

— запитання і завдання

— письмове завдання

— творче завдання

— робота в парах

— робота у групах

— мовна задача

— вправа з ключем

— домашнє завдання

Ворон А. А

В Українська мова: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл./
А. А. Ворон, В. А. Солопенко. – К. : Видавничий дім «Освіта»,
2017. – с. : іл.

© Ворон А. А., Солопенко В. А., 2017

© Видавничий дім «Освіта», 2017

Люби природу не як символ душі своєї,
люби природу не для себе, люби для неї.

Максим Рильський

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Синтаксис. Пунктуація. Елементи стилістики

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З СУРЯДНИМ І ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

За допомогою яких сполучників (сполучних слів) поєднуються частини складних речень із сурядним і підрядним зв'язком?

233

Прочитайте уривок із поезії Миколи Лукова. Визначте граматичні основи речення. Скажіть, як поєднані частини складного речення.

Я вимкну світло, й запалю свічу,
І принесу із саду пізні квіти,
І дощ до ранку буде шепотіти
Святі слова, які я промовчу.

Поряд зі сполучниковими складними (складносурядними, складнопідрядними) і безсполучниковими реченнями є ще й **складні речення з різними видами зв'язку**: складні речення, у яких частини поєднані сполучниковим (сурядним і підрядним) зв'язком, та складні речення, у яких частини з'єднані безсполучниковим і сурядним зв'язком.

У складних реченнях **із сурядним і підрядним зв'язком** між одними частинами зв'язок сурядний, між іншими — підрядний. За будовою такі речення різні.

1. Від однієї з частин, з'єднаних сурядним зв'язком, залежить одне або кілька підрядних. Наприклад: Прийшла пора¹ — і тільки осінь знає², яка за нею випаде зима³ (В. Гужва). [...] — і [...] знає], (яка...).

2. Кожна із частин, з'єднаних сурядним зв'язком, має своє підрядне речення. Наприклад: Сонце тільки-тільки виглядало з-за ліска¹, що темнів по краєвиду тоненькою смужкою², і роса ще не встигла розійтися туманом по зеленому полю³, що здавалося велетенським килимом, витканим самою природою⁴ (В. Винниченко). [...] ліска], (що...), і [...] полю], (що...).

3. Кілька частин, з'єднаних сурядним зв'язком, мають спільне підрядне речення. Наприклад: Коли хлопець торкався смичком до струни скрипки¹, все на світі зникало² і залишалася тільки музика³ (В. Собко). (Коли...), [...] і [...].

234

Наскільки повно ви зрозуміли прочитане? Спишіть речення, уставляючи пропущені букви. Накресліть схеми складних речень із сурядним і підрядним зв'язком.

1. В повітрі дощ, і гречка пахне тепло, немов розлився буршт... новий мед (*М. Рильський*). 2. Де на круті й високі хвилі ударять звечора дощі, там ходять хмари пос..вілі і глоду хмуряться куші (*А. Малишко*). 3. Вітер не вщухав уже кілька днів, і море кл..котало такою пронизл..вою синявою, що здавалося, ніби вихлюпується воно тобі в саму душу (*П. Загребельний*). 4. Ще спека не впала, але відчувала не спрагу, а втому пожухла трава, і скарж..ться джміль, оголяючи жало, що сон найсолодший йому обірвали (*Л. Талалай*). 5. Вечорами дівчата співають веснянок, а хлопці не сміються і не сміють підспівувати, бо це дівоче діло — весну слав..ти (*Ю. Яновський*).

ЗАУВАЖТЕ!

Між двома сурядними частинами, з'єднаними неповторюваними сполучниками *і, й, та* (у значенні *і*), **не ставиться кома**, якщо підрядне речення стосується обох частин. Наприклад: **Коли чую спів солов'я**, зупиняюся в зачудуванні **і** серце прагне щастя (*К. Тищенко*). Якщо підрядна частина стосується двох частин, які з'єднані повторюваними сполучниками, кома між сурядними частинами ставиться. Наприклад: **І** вечірня зоря має червонястий відтінок, **і** призахідне сонце червоне, **коли вночі буде гроза** (*В. Скуратівський*).

235

Будьмо компетентними. Виразно прочитайте поезію Кирила Курашевича, поясніть уживання розділових знаків. Запишіть перше речення, накресліть його схему.

ПРИСВЯТА ЖІНКАМ

Якби жінок не стало на землі,
Сади б зів'яли, так і не розцвівши,
І потонув би цілий світ в імлі,
Й поети не писали б гарних віршів.
Жінки — надія наша і любов,
І берегині наші споконвіку.
Вони — життя основи із основ.
Для них в серцях запалюємо свічку,
Щоби палала ясно, мов зоря,
Не знаючи ні смутку, ні втоми,
І жар любові хай не догоря
В її палахкотячому огромі.

II Розвиваємо емоції. Уявіть, що на сторінках молодіжного часопису провадиться опитування щодо вміщеного в ньому вірша Кирила Курашевича. Візьміть участь в обговоренні: дайте відповіді на запитання, висловлюючи власні думки й почуття.

1. Чи погоджуєтеся ви зі словами автора про жінок? Чому?
2. Яку роль, на думку поета, відведено жінкам? Яка ваша думка?
3. Якою, ви вважаєте, повинна бути роль чоловіків на землі?

236

Розв'яжіть мовну задачу. Доведіть свою думку.

Дев'ятикласники наводили приклади речень із сурядним і підрядним зв'язком. Сава склав таке речення: «Гонець що духу мчав до гетьмана зі звісткою, що ворог уже біля кордону, а завтра він уже ступить на наші землі». Еліна навела такий приклад: «До гетьмана дійшли вісті, що ворог наближається, але не можна допустити на рідну землю підступних чужинців». Хто правильно виконав завдання?

237

Будьмо компетентними. Покажіть, як ви вмієте розрізняти речення різних видів. Запишіть, уставляючи пропущені букви, спочатку складнопідрядні речення з кількома підрядними, а потім — складні речення із сурядним і підрядним зв'язком. Накресліть схеми речень.

1. Мандрівники бачать, що потік досить ш..рокий і стрімкий, а вода в ньому кр..жана (*М. Пригара*). 2. І мріяли айстри в ро..кішнім півсні про трави шовкові, про сонячні дні, — і в мріях ввижалась їм казка ясна, де квіти не в'януть, де вічна весна (*Олександр Олесь*). 3. Вітер щодня потроху вигортає листя на шлях, і, коли вночі їде якась пр..блудна машина, воно рожевим валком котиться за нею слідом аж до мосту (*Григор Тютюнник*). 4. Коли почалася гроза, гра пр..пинилася і діти кинулися бігти додому (*Ю. Смолич*). 5. Українська

мова для мене — це море, в якого немає дна й берегів і яке настільки багатоманітне і невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена (Валерій Шевчук). 6. Повінь, яка загрожувала селу, ставала з кожним днем усе реальнішою, бо вода пр..бувала (О. Гончар).

238

- I Будьмо компетентними.** Доповніть наведені складносурядні речення, що складаються з двох частин, одним або двома підрядними так, щоб утворилися складні речення з сурядним і підрядним зв'язком. Новоутворені речення запишіть, накресліть їхні схеми. Здійсніть взаємоперевірку робіт.

Зразок. *То вигляне з-за хмари сонце, то раптом подме холодний північний вітер. — То вигляне з-за хмари, що закрила півнеба, сонце, то раптом подме холодний північний вітер, від якого аж схиляються поодинокі перехожі.* То [...хмари, (що...), ...], то [... вітер], (від якого...).

┌ якої? ┐
└ який? ┘

1. Уночі була гроза, а ранок видався ясний на диво. 2. То понесеться над болотами чайка, то промайне швидкий бекас і грудкою впаде в зелень. 3. Настануть канікули, і знову ми з однокласниками вирушимо в незабутні подорожі Україною.

- II Розвиваємо емоції.** Придумайте й запишіть 3–4 речення із сурядним і підрядним зв'язком про ваше дозвілля під час канікул.

239

- Будьмо компетентними.** Доповніть наведені складнопідрядні речення сурядною частиною так, щоб утворилися складні речення із сурядним і підрядним зв'язком. Новоутворені речення запишіть, накресліть їхні схеми. Дайте оцінку роботі кожної групи.

Зразок. *Добре слово повинно жити в серці людини, щоб вона ніколи не відчувала духовної порожнечі. — Добре слово повинно жити в серці людини, щоб вона ніколи не відчувала духовної порожнечі, і про це не слід ніколи забувати.* [...], (щоб ...), і [...].
г з якою метою?

1. Немає більшого щастя, ніж відчувати себе потрібним іншим людям. 2. Учням повідомили, що під час весняних канікул запланована екскурсія до Львова. 3. Якщо горобці сидять настовбурчившись, незабаром збереться на дощ.

240

1 Прочитайте. Визначте в тексті складні речення із сурядним і підрядним зв'язком, накресліть їхні схеми.

ТИХИЙ БІЙ НА ШАХІВНИЦІ

Коли грають у шахи справжні майстри, у залі стоїть напружена тиша — інакше й не може бути, бо це гра інтелектуалів. Бої, які відбуваються між суперниками за шахову корону, безкровні, проте це справжня битва — з наступами і відступами, боями і перемир'ями, поразками й перемогами. Адже шахи — «воєнна» гра.

Шахи, як відомо, з'явилися в Індії півтори тисячі років тому. Вони звалися *чатуранга* — «чотири види військ». До складу тогочасних індійських військ входили бойові слони (тодішні «танки»), бойові колісники (тодішня «артилерія»), кіннота й піхота. На шахівниці діяли всі ці роди індійських військ.

Пізніше в Ірані, де цією грою також дуже захопилися, фігури колісниць замінили човнами, а в українській мові ця фігура має назву «тура», запозичену з французької мови. Це вже залишки середньовічної «лінії оборони», бо французьке слово «тура» перекладається як «башта», «вежа». Ще в Індії головна фігура «король» мала особисту оборону. В Ірані фігуру цього охоронця називали «ферзин» — «начальник гвардії». Головним завданням гри було поставити шаха-короля у безвихідь, але вбивати його не можна, бо звичаї того часу не дозволяли позбавити життя шаха навіть у бою. Шах міг бути ув'язнений у башті, закований у кайдани, найкраще — у золоті, але вбити його вважалося аж надто великим злочином, так що під час гри шаха треба було лише «замкнути у в'язниці», а там він «помре» сам. Про це сповіщалося: «Еш шах мат!» У перекладі українською: «Шах помер!» (За А. Коваль).

- II **Інтелектуальне дозвілля.** Дізнайтеся про успіхи ваших однолітків на змаганнях із шахів. Розкажіть про них однокласникам.

Львів'янка
Марія Музичук
перемогла на чемпіонаті
Європи — 2015 із шахів

- III **Розвиваємо емоції.** У які ігри любите грати ви? Складіть і розіграйте з однокласником (однокласницею) діалог про улюблену гру або захоплення.
- I Спишіть речення, ставлячи розділові знаки. Накресліть схеми речень.

1. Ідуть од шахти шахтарі а даль така широка та іскриста там де рум'яна стежка од зорі біжить в село що стало уже містом (В. Сосюра). 2. Час від часу я утинав щось таке що дивувало моїх однокласників і змушувало дивитись на мене з певною повагою але це теж приписували моєму дивному характерові (Ю. Покальчук). 3. Коли народ усім своїм життям присягає діло праве боронити його ніяким не розбить громам і жодним океаном не залити (М. Рильський). 4. На вогонь можна дивитися нескінченно й щоразу бачити в ньому щось нове але потім настає мить коли вже ні про що не думаєш (О. Васильківський).

- II **Розвиваємо емоції.** Чи доводилося вам спостерігати за хмарами в небі чи за морськими хвилями? Опишіть ваші враження складним реченням із сурядним і підрядним зв'язком.

ВАШ КОНСПЕКТ

У складних реченнях із сурядним і підрядним зв'язком між одними частинами зв'язок сурядний, між іншими — підрядний. Відповідно сурядні частини поєднуються за допомогою сполучників сурядності, а підрядні — за допомогою сполучників підрядності або сполучних слів. Особливої уваги вимагають правила вживання розділових знаків між сурядними частинами, коли підрядна частина є спільною для обох сурядних.

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Які, на вашу думку, розділові знаки слід уживати між частинами речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком?

242

Прочитайте й порівняйте висловлювання. У складному реченні зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком визначте граматичні основи.

Риба в'юн — добрий «синоптик».

Клює він, як правило, перед дощем. Перед грозою піднімається на поверхню і починає кружляти. Про зміну погоди в'юн «попереджає» приблизно за добу (Із кн. «Народні прикмети»).

Риба в'юн — добрий «синоптик»: клює він, як правило, перед дощем, а якщо наближається гроза, то піднімається на поверхню і починає кружляти; про зміну погоди в'юн «попереджає» приблизно за добу.

У складних реченнях можуть поєднуватися різні типи сполучникового і безсполучникового зв'язку.

1. Безсполучниковий і сурядний зв'язок. Наприклад: Місяць зійшов¹, погасли зорі², а на сході займалося крайнебо³ (В. Гжицький).

[...], [...], а [].

2. Безсполучниковий і підрядний зв'язок. Наприклад: Мене ліси здоров'ям напували¹, коли бродив у їхній гущині², мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні³ (В. Симоненко). [], (коли...), [].

3. Безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язок. Наприклад: Люблю я дощ рясний¹, що гучно з неба ллється²: після дощу того уся земля цвіте³ і ліс, покритий краплями, сміється (М. Рильський).

[... дощ...], (що...): [] і [].

ВАШ КОМЕНТАР

243

Будьмо компетентними. Чи помічали ви раніше, що прислів'я можуть бути виражені складними реченнями з різними видами зв'язку? Прочитайте складні речення. Скажіть, які види зв'язку в них поєднано. Установіть відповідність між реченнями та поданими схемами.

1. Оце дощ глухий: не йде, де просять, а йде, де косять. 2. Верба як лугова трава: її викосиш, а вона знову виросте. 3. Нема того дерева, щоб на його яка птаха не сідала; нема такого чоловіка, щоб його біда обминала. 4. Сильний той, хто несе тягар, але сильніший той, хто може його з себе скинути. 5. У Федорки — різні одговорки: то ноги болять, як треба жать, то в попереці колька, як іде прополка (*Нар. творчість*).

А [... того...], (щоб); [... такого...], (щоб...).

Б []: [...], а [].

В []: [...], (де...), а [...], (де...).

Г [... той], (хто...), але [... той], (хто...).

Д []: то [], (як...), то [], (як...).

244

Спишіть речення, ставлячи розділові знаки. Скажіть, які види зв'язку поєднано в складних реченнях. Накресліть схеми речень.

1. Важким холодним сном за хатою спала земля високо над нею тріпалися зорі наче в небесному акваріумі грали золоті рибки (*М. Коцюбинський*). 2. Хто не жив посеред бурі той ціни не знає силі той не знає як людині боротьба і праця милі (*Леся Українка*). 3. Не дивуйся що з весною інший світ настав полем лісом і водою травень завладав (*Я. Щоголів*). 4. Нехай серця не знають супокою хай обганяють мрії часу біг і наша юність буде хай такою щоб їй ніхто не заздрити не міг (*В. Симоненко*). 5. Знов Дніпро несе на південь кригу перша пробивається трава і весна свою барвисту книгу теплими вітрами розкрива (*Д. Луценко*). 6. Сон літньої ночі колись мені снівся коротка та літня нічка була і сон був короткий він хутко змінився і зник як на сході зоря розцвіла (*Леся Українка*).

245

Будьмо компетентними. Спробуйте відчувати, як творить письменник. Доповніть подані безсполучникові складні речення з однорідними і неоднорідними частинами підрядними реченнями так, щоб утворилися складні речення із безсполучниковим і підрядним зв'язком. Новоутворені речення запишіть і накресліть їхні схеми.

Зразок. Старовинна пісня зворушила Ярославу, дівчина ледве стримувала сльози. — Старовинна пісня, що линула над степом, зворушила Ярославу, і дівчина ледве стримувала сльози.

[... пісня, (що...), ...], і [].

1. У коридорі почувся шум, незабаром пролунав різкий дзвінок.
2. На заході в закучерявлену мідь дубів вкрапляється золото

передвечір'я, низом уже скрадаються, підростають легкі тіні. 3. На обрії з'явилися прекрасні київські гори, куполи соборів і церков, ще мить — ось уже сам Київ гостинно прийме нас. 4. Добре пам'ятаю: того ранку не було сонця, по небу ходили кошлаті хмари.

Ви — редактор. Ви набираєте реферат, і треба збільшити текст, щоб заповнити сторінку. Зробіть це за рахунок складних речень. Утворіть на основі поданих складних речень конструкції зі всіма видами синтаксичного зв'язку. Новоутворені речення запишіть, накресліть їхні схеми.

Зразок. Так ведеться в людському житті: кожен крок уперед здобувається копівкою працею (безсполучникове речення). — Так ведеться в людському житті: кожен крок уперед, хоч який би він не був маленький, здобувається копівкою працею, а найменша

похибка може відкинути нас далеко назад. []: [..., (хоч...), ...], а [].

1. Щось було тихе, покірне в тих скаргах, наче річка журливо дзвеніла по дрібних камінцях. 2. В очереті кахкає дика качка і сплескує велика риба. 3. Зранку вийдеш у садок — ще густіше обвішані кущі стиглими ягодами малини.

Розвиваємо мовлення. Уявіть себе диктором телебачення (радіо), що веде прогноз погоди. Доповніть свою розповідь цікавою інформацією. Із поданих речень утворіть складні речення з різними видами зв'язку. Речення запишіть, підкресліть граматичні основи.

Зразок. Із граками пов'язано багато народних прикмет. Якщо птахи прилетіли до середини березня, сніг зійде рано. Літо буде дощове. Граки зграями над гніздами в'ються: то сядуть, то знову піднімуться — погода зміниться. — Із граками пов'язано багато прикмет: якщо птахи прилетіли до середини березня, то сніг зійде рано, а літо буде дощове; якщо ж граки зграями над гніздами в'ються: то сядуть, то знову піднімуться, то погода зміниться.

1. Придивіться, як сходять і заходять сонце і місяць. Якщо при цьому помітите викривлення правильної форми диска світила, буде гарна погода. Якщо погода в цей час і так добра, то вона збережеться тривалий час. 2. Жайворонки можуть віщувати погоду. Якщо птахи багато і довго співають, збережеться ясна погода без опадів. Якщо ж їх не чути зранку, буде дощ. 3. Погляньте на останні снігові кучугури. Якщо поверхня їх шерехата, буде гарний урожай. Якщо кучугури гладенькі, хліб не вродить (Із кн. «Народні прикмети»).

I Прочитайте текст. Випишіть складні речення з різними видами зв'язку, накресліть їхні схеми.

Краєвиди міста Дніпра

ДНІПРО

Є в місті Дніпрі, трохи вище найбільшого острова, під скелями затока, де ставлять човни, і криві міські вулички збігають аж до води. Така собі наддніпрянська Венеція, з блиском під вікнами та з зеленими шатрами акацій, що в сонячний день, як у дзеркалі, відбиваються в тихій синяві Дніпра-ріки. Крім акацій, тут іще кілька тополь росте, дикий виноград по веранді в'ється, а в одному дворі, десь серед розсохлих просмолених човнів, жевріють мальви!

І тополя, і мальви, і просмолений, перекинутий догори човен — усе то якась суцільна, гармонійно злита в одне ціле картина життя, а в центрі її — маленька дівчинка Таня.

Гарний Дніпро-Славути у верхів'ях, чарівний біля Києва, але хіба менше в ньому краси й тут, де він так вільно розкинувся перед степами, що розляглися на південь і на схід. Ніде немає стільки вільності й простору, як серед цього роздолля! Дніпро розлився, блакитніє, мов небо, він біля острова мовби хотів зібрати всю свою силу, щоб здвигнути камінь, перебороти скелі і ще швидше ринути далі через пороги вниз.

Увечері, коли із синьої мли сходить місяць, Таня, вмостившись біля дідусевих ніг, слухає його журливі легенди, що їм кінця-краю немає. Справіку селилися тут по зимівниках запорожці та лоцмани дніпровські, мужні й відважні люди, що знали всі примхи порогів і, ризикуючи життям, проводили вниз кораблі: і князівські вітрила, і купецькі берлини, і заробітчанські чайки (За О. Гончаром).

II **Розвиваємо емоції.** Розгляньте фотоілюстрації. До кожної з них доберіть і запишіть по одному складному реченню з різними видами зв'язку.

249

Спишіть речення, ставлячи розділові знаки. Накресліть схеми складних речень зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

1. Нехай серцю не знають супокую хай обганяють мрії часу біг і наша юність буде хай такою щоб їй ніхто не заздрити не міг (*В. Симоненко*). 2. Рожевий пил спадав синіло все кругом і коси золоті зоря вплітала в трави (*В. Сосюра*). 3. Сьогодні сонце висварило в осені ще один погожий день і він не знав куди йому занести бабине літо (*М. Стельмах*). 4. Рясні дощі що набридливо періщили кілька днів підряд геть розмили сірі кучугури снігу південний вітер зігнав жовту малу воду в калюжі та широкі озера (*Ю. Збанацький*).

ВАШ КОНСПЕКТ

У складних реченнях можуть поєднуватися різні типи зв'язку: безсполучниковий і сурядний; безсполучниковий і підрядний; безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язок. Сурядні й підрядні частини відокремлюються комами; у випадку безсполучникового зв'язку між частинами ставляться розділові знаки відповідно до правил уживання розділових знаків між частинами безсполучникового складного речення.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ТВІР У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

250

Скажіть, як ви розумієте поняття *мораль* і *етика*. Свої міркування порівняйте з визначеннями, поданими у словнику філософських термінів.

Мораль — система поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Найважливішою функцією моралі є узгодження вчинків окремих осіб з інтересами інших людей, суспільства загалом. Характерною особливістю моралі є те, що вона ґрунтується не на примусі, а на силі переконання, громадської думки, виховання, традиції. Велику роль у моралі відіграє свідомість — як суспільна, так і індивідуальна.

Етика — філософська наука, об'єктом вивчення якої є мораль. Досліджує проблеми щодо того, як має поводитися людина (нормативна етика) та власне теоретичні поняття про походження і суть моралі. Формулює ідеали, моральні принципи та норми людської поведінки (*Зі словника філософських термінів*).

ЛЮБОВ ДО ТВАРИН І НЕНАВИСТЬ ДО ЛЮДЕЙ

Я їхав у переповненому тролейбусі. Ранкова метушня. Усі поспішають, штовхаються. На деяких зупинках важко було опиратися стрімкому потокові, що, здавалося, міг винести всіх пасажирів із салону. Коли під'їжджали до кінцевої зупинки, тролейбус був уже майже порожнім. Дві школярки-старшокласниці стиха перемовлялися між собою. «Я дуже люблю тварин — птахів, звірів, риб — говорила дівчина. — Люблю природу і просто не можу бачити, як зрубують і спалюють дерево. Щиро плачу над покинутими кимось домашніми улюбленцями. На мою думку, не можна знущатися з живих істот. Ті, хто дозволяють собі таке, — кати, нелюди, яким немає місця в суспільстві! Я б їх просто ізолювала від людей!».

Коли тролейбус зупинився, усі попрямували до дверей. Школярки теж поспішали. На сходах зупинилася літня жінка, якій було важко виходити. «Ну вже ці старі! Які ж вони неможливі! — кинула з презирством захисниця тварин. — Люди поспішають на роботу, на навчання — і вони теж кудись пруться! І, як на зло, завжди крутяться під ногами».

Бабуся з подивом глянула на дівчину, а та, ледве не збивши з ніг стареньку, попрямувала до школи. І в мене теж тоді забракло слів.

Я розмірковував про те, чи справді можлива така дивина — любити природу і ненавидіти людей? Пригадав, як читав про Гітлера, що любив собак і відправляв до концтаборів мільйони людей... Чим довше я розмірковував, тим більше усвідомлював: та старшокласниця не любить тварин. Її любов — на словах, показна.

Не можу пробачити і собі, що змовчав тоді, коли дівчина образила старшу жінку. Чим я кращий? Може, зупинився й допоміг бабусі? Ні, як і дівчина, побіг до школи.

Час летить стрімко, і ми, сьогоднішні школярі, колись опинимось на місці тієї літньої жінки. І як до нас ставитимуться молоді?

II **Розвиваємо мовлення.** Уважно розгляньте пам'ятку «Як писати твір-роздум на морально-етичну тему». Проаналізуйте, чи відповідає твір учня всім зазначеним вимогам.

Як писати твір-роздум на морально-етичну тему

1. Добре обміркуйте тему, визначте основну думку висловлювання.

2. Доберіть фактичний матеріал, який допоможе розкрити основну думку твору; обміркуйте висновки, що впливають із зібраного матеріалу.

3. Доберіть влучний заголовок, який би відображав тему або основну думку висловлювання.

4. Викладайте думки послідовно: сформулюйте тезу (твердження, яке доводите або спростовуєте), наведіть аргументи (докази) із посиланням на приклади з життя та художньої літератури, зробіть висновки.

5. Використовуйте у творчій роботі риторичні фігури (оклики, питання, звертання).

6. Після написання роботи перечитайте твір ще раз, щоб уникнути помилок у написанні слів і будові речень, а також проаналізуйте, чи всіх вимог ви дотрималися.

252

Інтелектуальне дозвілля. Вчимося розв'язувати етичну проблему. У вашого друга (подруги) незабаром день народження. Але ви не маєте грошей на подарунок, а звертатися до батьків вам незручно, оскільки останнім часом виникали непередбачувані витрати. Дізнайтеся з допомогою інтернет-джерел, як можна цікаво привітати з днем народження друга (подругу). Чому ви вважаєте, що це буде вдалим вибором?

253

Розвиваємо емоції. Уявіть, що ви опинилися на безлюдному острові без засобів до існування (або на космічній станції) разом із людиною, яка до вас неприязно ставиться, між вами до цього моменту неодноразово виникали серйозні суперечки. Будь-які спроби налагодити стосунки досі не мали успіху. Складіть **міркування**, як, на вашу думку, треба діяти. Оцініть можливі наслідки дій.

254

Розвиваємо мовлення. Скажіть, як ви розумієте вислів Олександра Довженка: «Життя таке коротке! Поспішайте творити добро». Напишіть **твір-роздум** у публіцистичному стилі, поклавши в його основу вислів О. Довженка.

МОВНИЙ РОЗБІР

СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Послідовність розбору

1. Прочитайте речення.
2. Визначте вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне чи спонукальне) та емоційністю (окличне чи неокличне).

3. Укажіть, що речення складне, а потім назвіть способи зв'язку в ньому.

4. Скажіть, скільки частин має складне речення.

5. Накресліть схему речення.

6. Охарактеризуйте кожную частину:

а) двоскладна чи односкладна;

б) поширена чи непоширена;

в) повна чи неповна;

г) ускладнена чи неускладнена.

7. Охарактеризуйте головні й другорядні члени речення в кожній частині.

Ні, не від часу тьмяніють дати¹ і ржавіє голос, душа і перо², час — тільки те³, що можна віддати людям на щастя і на добро⁴ (Д. Павличко).

Зразок усного розбору

Речення розповідне, неокличне, складне з різними видами зв'язку — сполучниковим (сурядним і підрядним) та безсполучниковим. Перший блок — складносурядне речення, що складається з двох частин, з'єднаних єднальним сполучником *і* (смисловий зв'язок — одночасність подій). Другий блок — складнопідрядне речення з підрядним займенниково-означальним (частини з'єднані сполучним словом *що*). Обидва блоки з'єднані безсполучниковим зв'язком.

Перша частина складносурядного речення двоскладна, поширена, повна, ускладнена словом-реченням *ні*. Друга частина двоскладна, поширена (має з першою частиною спільну обставину *не від часу*), повна, ускладнена однорідними підметами.

Головне речення у складнопідрядному двоскладне, непоширене, повне, нескладне. Підрядне речення односкладне (безособове), поширене, повне, ускладнене однорідними обставинами.

У першій частині складносурядного речення граматична основа *тьмяніють дати*.

Дати — підмет, виражений іменником. Присудок *тьмяніють* — простий дієслівний.

Тьмяніють (з якої причини?) *не від часу* — обставина причини.

У другій частині граматична основа складається з трьох підметів *голос, душа, перо*, виражених іменниками, і простого дієслівного присудка *ржавіє*.

У головному реченні складнопідрядного речення є тільки граматична основа *час — тільки те*. *Час* — підмет, виражений іменником, *те* — складений іменний присудок.

Граматична основа підрядного речення складається тільки зі складеного дієслівного присудка *можна віддати*. *Можна віддати* (що?) *що* — додаток. *Можна віддати* (кому?) *людям* — додаток. *Можна відати* (з якою метою?) *на щастя і на добро* — обставина мети.

Зразок письмового розбору

Ні, не від часу тьмяніють дати і ржавіє голос, душа і перо, час — тільки те, що можна віддати людям на щастя і на добро. (Речення розпов., неокл., складне з різними видами зв. — сполучник (сурядн.

г яке? ↓
і підрядн.) та безпол. [] і [], [... те], (що...).

Перший блок — складносур. реч., складається з двох част., смисл. зв'язок — одночасн. подій.

Перша част. — двоскл., пошир., повна, ускл. словом-реч.

Друга част. — двоскл., пошир., повна, ускл. однор. підм.

Другий блок — складнопідр. реч. з підр. займен.-означ., що — сполучн. слово.

Головна част. — двоскл., непошир., повна, неускл.

Підр. част. — односкл. (безособ.), пошир., повна, ускл. однор. обстав.).

255

Будьмо компетентними. Спишіть речення, ставлячи розділові знаки. Зробіть повний синтаксичний розбір двох речень (на вибір).

1. Той у кого порожня душа не може бути справжнім другом він не відчуває людяності в дружбі (*В. Сухомлинський*). 2. Життя наше це подорож а дружня бесіда це візок що полегшує мандрівникові дорогу (*Г. Сковорода*). 3. Книги морська глибина хто в них пірне аж до дна той хоч і труду мав досить дивнії перли вносить (*І. Франко*). 4. І знаю я є чари в тихім слові не продзвенить воно даремно в світі (*Б. Грінченко*). 5. Не злякаться вам нікого холодні сніги бо розтопить вас сонце блискуче і нечуваний сміх залуна навкруги як тікати ви будете з кручі (*Олександр Олесь*). 6. Якби не ви мої ліси і луки якби не ви джерела поміж трав я б мучився від ніжності й розлуки я б від черстої спраги умирав (*М. Сингаївський*).

256

1 Спишіть текст, розкриваючи дужки. Зробіть повний синтаксичний розбір двох складних речень із різними видами зв'язку.

РІКА ЖИТТЯ

Лісову тишу напівсонного осіннього пралісу (в)раз поповнило дзюрчанням (не)величкого потічка. Аж ось і його початок: б'є джерельце (з)під гори, мов ящірка, (сюди)туди звивається у траві. А

(чим)далі мерехтлива стрічка голубішає і ширшає, уже дзюркотить — журкоче струмок, по дорозі наповнюючись із нових джерел, — і потекла річка — (не)величка. Так і велика річка починається: десь під горою, на луці або в лісі з маленької кринички пульсує життєдайна артерія землі; у неї раз (за)разом вливаються струмки й потоки, річечки й ріки. Вода мерехтить, переливається, вітер ніби хоче зупинити її, а вона все біжить (без)упину, заграючи з веселим вітерцем. Плине широка й глибока ріка з (давніх)давен повз міста й села, (по)між плавнями й степами. Аж ось гирло, де береги ріки обриваються і води ринуть у моря — океани.

Отак і життя людини: в одній воно як гірський потік, що раз (у)раз бурує й котить каміння в долину; в іншій, мов у степовій річечки, — тихе, мілке; а в третій — як повновода й могутня ріка, у якій широке плесо, течія тиха й (не)впинна.

А чи задумуємося ми хоч час (від)часу, яке в нас життя, у яку ріку ми пірнули? Адже життя, кажуть, прожити — не поле перейти. І коли ти знаєш, що твоя праця приносить користь людям, — значить, ти (не)даремно живеш, значить, ти потрапив у бурхливу течію життєвої ріки (За М. Шумилом).

II Розвиваємо емоції. Чи берете ви участь у шкільних заходах? Чи можна сказати, що у вашому навчальному закладі життя вирує? Що треба робити, щоб шкільні роки минали цікаво й змістовно? Поспілкуйтеся на цю тему з однокласниками, однолітками (за можливості, у соціальних мережах).

257

Спишіть речення, ставлячи розділові знаки. Зробіть повний синтаксичний розбір речень.

1. А речення мов зоряний разок слів-намистинок що світяться алмазно і все довкіл сіяє так виразно (Д. Білоус). 2. Василько глянув навкруги здорові дуби стояли в лісі мов страховища і звідусюди вони простягали до нього цупкі чорні гілки (М. Коцюбинський).

Аудіодиктант

- 1 Прочитайте текст у голос однокласнику (однокласниці), дотримуючись правил виразного читання. Попросіть того, кому читатимете, вказати на ваші помилки.

ЧАРОДІЙКА ОПЕРНОЇ СЦЕНИ

Серед співаків світового рівня, голоси яких звучали з оперних сцен на початку ХХ століття, є лише одна жінка — Соломія Крушельницька.

Народилася вона у 1872 році в сім'ї священика Амвросія Крушельницького на Тернопільщині. Сім'я була велика: батько, мати й вісім дітей.

Музика ввійшла у життя Соломії з раннього дитинства, з колисковими піснями матері, Теодори Григорівни. Уперше майбутня співачка сіла за фортепіано в шестирічному віці. З десяти років Соломія співала в хорі, організованому її батьком. Саме батько був першим учителем своїх дітей, оскільки школи у селі, де мешкала родина, не було.

Помітивши нахил дочки до музики й співу, батьки позичили гроші й відправили Соломію на навчання до Львівської консерваторії.

У дипломі з відзнакою, який отримала Крушельницька 1893 року, було записано: «Має всі дані, щоб стати окрасою навіть першорядної сцени... Дзвінкий і дуже симпатичний звук голосу її меццо-сопрано, освіта музична, високе почуття краси, природна зовнішність, сценічна постава, усі прикмети, якими обдарувала її природа, заповідають їй в артистичному світі найкращу будучність».

Того ж року Соломія блискуче дебютувала на сцені Львівської опери. Проте співачка прагнула більшого — мріяла

Консерватîрія — вищий музичний навчальний заклад.

Мі́цо-сопрано — жіночий голос середнього регістру.

Партія — тут: частина багатоголосного музичного твору, виконувана одним співаком.

А́рія — вокальний твір для одного голосу, що входить як складова до опери.

Соломія Крушельницька

Крушельницька
в різних ролях

про продовження навчання. За порадою відомої італійської співачки Джемми Беллінчоні, Соломія разом із батьком на позичені в банку гроші їде до Італії.

У Мілані вона бере уроки вокалу, сценічної майстерності у відомих професорів. Щоденно уроки співу, розучування нових творів тривали по шість годин. Голос Соломії змінився на лірико-драматичне сопрано. Гроші швидко вичерпались, а сім'я допомагати співачці не могла. Тому Крушельницька змушена була перервати навчання і гастролювати. Її запрошували на провідні партії до оперних театрів Італії, до Львівського, Одеського та Варшавського оперних театрів, Краківської опери.

Завдяки працьовитості і наполегливості Соломія Крушельницька опанувала ще й німецьку вокальну школу, стала найкращою виконавицею арій з опер Ріхарда Вагнера.

Постійно проживаючи в Італії, співачка триумфально гастролювала країнами Європи, Латинської Америки. Вона чудово розмовляла і співала українською, російською, польською, німецькою, англійською, італійською та іспанською мовами.

Згодом Крушельницька залишає оперну сцену і присвячує себе концертній діяльності, увівши до свого репертуару українські народні пісні.

Коли після виступу Соломії Крушельницької російський імператор запитав у співачки, якою мовою виконувались останні пісні, вона відповіла: «Це пісні мого народу, українські пісні».

Проживши в Італії близько сорока років, Крушельницька у 1939 році переїжджає до Львова, стає професором Львівської консерваторії. Під час лекцій сама багато співала, виправляла помилки учнів власним виконанням музичних творів.

Гідні подиву були сила її волі, енергія. Останній концерт Соломії Крушельницької відбувся, коли їй було 77 років.

Померла чародійка оперної сцени у 1952 році. Її поховано у Львові, на Личаківському кладовищі, неподалік від могили великого Каменяря (За Л. Громовенко).

II Інтелектуальне дозвілля. Ознайомтеся із презентацією дев'ятикласниці, присвяченою діяльності Соломії Крушельницької.

- III Складіть і розіграйте діалог з однокласником (однокласницею), у якому ви будете ставити запитання за прочитаним текстом, а той, хто слухав, відповідатиме на них.

Матеріали
до вправи

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ДИСКУСІЯ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

1. Чи доводилося вам у спілкуванні обстоювати свою думку? Чим це зумовлено?
2. На що звертають увагу співрозмовники, беручи участь у суперечці?

Дискусія — широке обговорення певного питання для з'ясування різних поглядів.

Виступ під час дискусії — це розгорнутий роздум проблемного характеру, який складається з трьох частин: тези, доказів і висновку. Основна думка цього роздуму — розв'язання певної проблеми чи складного питання.

Виступ під час дискусії може бути монологом-ствердженням або монологом-спростуванням.

259

- I Уважно розгляньте пам'ятку «**Як поводитися під час дискусії**». Дайте оцінку власній поведінці під час суперечки з товаришами.

Як поводитися під час дискусії

1. Перед тим, як сперечатися, подумайте, про що будете говорити.
2. Сперечайтеся чесно і щиро, не перекручуючи думок і слів товаришів.
3. Починаючи дискусію, чітко і зрозуміло сформулюйте положення, які будете доводити. Ці тези повинні залишатися незмінними протягом усієї дискусії.
4. Пам'ятайте, що найкращим доказом чи спростуванням є незаперечні факти.
5. Доводячи і спростовуючи, говоріть просто, чітко, точно.
6. Закінчуючи виступ, підбийте підсумки, сформулюйте висновок.